

Creutzer Csepregről ismét Neérére, előbbi állomására tért vissza, a hol 1589-ik évi július 2-án, Horváth Gergely legidősb leányának keresztelése már az ő nevében történt és az egyik keresztanya szerepét neje viselte.¹ Kevéssel utóbb a szenvedélyes férfiú ebéd közben rögtöni halállal mult ki.²

RÁTH GYÖRGY.

ISTVÁNFY MIKLÓS HISTÓRIÁJA ISMERTETÉSE ÉS BIRÁLATÁRÓL.

I. **Tervrajz.** Rotteck a világtörténethez írt bevezetésben a történetírói munkásságot két részre osztotta: az egyik a történelem alapjaival, a kútfők hitelének meghatározásával, a másik pedig a művészi feldolgozással foglalkozik. Szükségesnek ítélte ezen működéseket, a munkafelosztás helyes elvei szerint, különválasztani és az előbbit a művészi íróétól különböző kezekre bízni. Szerinte csak ezen előmunkálatok befejezése után sikerülhet a történelemnek a tudomány kellékei szerinti megalkotása. A sokat olvasott német író alapos taglalásából következik, hogy hazánk történelmének művészi kidolgozása még kívánivalókat hagy fenn, már azért is, mert nálunk ezen források, kevés kivétellel, szakszerűen ismertetve és bírálva nincsenek. A vegyes korszakon át és a XVI. században 17 nevezetesebb írónk művei közül csak kettőre vétetett tüzetes vizsgálat alá: Bonfiné megkezdett, Szerémi Györgyé pedig be is fejeztetett. E körben tehát sok, szükséges és elodázhatlan munka vár a történetművelőkre, melyek közül elsőbbséget az érdemelne, mely időben legtöbbet és tartalomban legérdekesebbet ölel fel.

Ez Istvánffy Miklóstól Magyarország históriája 1490-től 1613-ig. A mű nagy becsé az író jeles tulajdonságain, előkelő állásán, az események fontosságán és sokféleségén alapul. Szerző a nádori hivatalnak sokat tapasztalt helytartója, ki sokszor mint szemtanu és résztvevő is örökítette meg az események emlékét,

ág. hitv. evang. egyház 1598-ki törvénykönyve» című munkája 12. lapján, az »Igaz mentség«-nek a pápai főiskolai könyvtárban őrzött kéziratából.

¹ A gradeczi Horváth családnak báró Mednyánszky Edénél Neerén őrzött levéltárában létezik egy gyönyörű kiállítású emlékkönyv, melyet az elején olvasható feljegyzés szerint Nádasdy Ferencz, midőn meg volt nősülendő, 1875. ápril 17-én ajándékozta Horváth Gergelynek. Ebben az utóbbi családját érdeklő számos feljegyzés foglaltatik, nevezetesen ő maga jegyezte be a gyermekei keresztelésére vonatkozó adatokat.

² Ambrosius Sebestyén Horváth Gergely ellen írt s 1590-ben elkészült, »Antithesis«-a című vitáiratóban felemlíti Creutzernek ily módon bekövetkezett rögtöni halálát.

melyek közül leginkább kimagaslottak az új dynastia alapítása, az országnak két külön államra oszlása, a hitújítás, török hódítás, folytonos háborúk, véres csaták, súlyos közjogi sérelmek, küldiplomatiai viszonyok, a műveltségi állapotok hanyatlását okozó sorscsapások. Legnagyobb számban nála találjuk régi váraink helyrajzát az 1521-ki nándorfejeváritól az 1600-ki kanizsaiig. Ezekhez csatlakoznak a részletesen előadott várostromok az 1521-ki szabácsi és belgráditól az 1598-ki győriig. A gyilkoló csaták az 1526-ki mohácsi és 1537-ki eszékitől az 1596-ki mezőkeresztesiig. — Műveltség-történeti szempontból tanulságosak a szerző ítéletei a főszereplők erényei és hibáiról, kik között találhatunk fejedelmek, főpapok, államférfiak, a hadi pályán működők, stb. Az adatok fontossága, a nemzet s az intézmények ismerete, a tények részletezése és megbízhatósága s a felölelt idő nagy terjedelme teszi értehetővé, hogy az újkori történetírók a régi históriák szerzői közül Istvánffy munkájára hivatkoznak leggyakrabban, így Katona István a *Historia Critica* 17—29. kötetében több mint 500-szor. — Vannak szerzőnek jelentékeny írói tévedései és viselkedési hibái is, de azok nem gátolták Szalay Lászlót a nagy érdem méltó elismerésének kifejezésében, mely ekkép hangzik: »A késő unoka áldást mond a nagynevű férfiúra. Sok uton, különféle eszközökkel szolgálhatni a hazát, ha szívünkben hordjuk szerelmét.« — Lehetetlen, hogy Istvánffy históriájának ismertetését és bírálatát egy értekezés keretében befejezzem, de bőséges példákkal ellátott programot adhatok, mely szerint a sokat ígérő munkát czélszerűen végrehajtandónak ítélem.

II. Istvánffy Miklós élete. A történeti tanú hitele bírálásánál mindenek előtt azt vizsgáljuk, volt-e alkalmá és tehetsége az eseményt felismerni, és volt-e őszinte szándéka és módja a megismert igazságot közölni. Ezt a tanú élete nyomozásával érhetjük el, s azért az életrajz múlhatlan föltétel a sikeres bírálathoz, melynek vázlatát itt következik. Született Baranya vármegyében, Kissasszonyfalván, 1538. decz. 8-án régi nemes családból. Atyja Pál ottani birtokos, anyja Gyulay Hedvig, ki szülője Batthyány Zsófia után örökölte Viniczát, Varasd vármegyében. Miklós testvérei János, István, Katalin és Zsófia. Munkájában nincs tekintettel családja ügyeire, sem a rokonsági kapcsolatra, bár 9-szer említi az Istvánffyak szereplését, kik közül János kir. kamarás (regis cubicularius ex prima nobilitate) Mohácsnál, és Pál lovas hadnagy Szigetvárnál esett el. — Családját a török 1543-ban Baranyából elűzvé, Miklós 1548—9-ben Várday Pál érsek apródja volt s azután Oláh Miklós egrí püspök pártfogolta és küldé őt a bolognai és paduai egyetemre, hol 5 évig honfitársa Zsámbokinak tanítványa volt. 1562-ben Oláh érsek titkára lett és házasságra lépett Bajnai Both Erzsébettel. E házasságból egy fia született, Pál, ki 1581. 4-edfél éves korában halt meg. (Sír-rata: Palconi (!) unico filio in tenella aetate vita functo parentes moestissimi.)

Leányai: Éva, Draskovich János bán, Orsolya, Dóczy János és majd Malakóczy br. hitvese, kitől a Czinderyek származnak, Katalin, Keglevich György felesége. Jóságai nagyobb része török hódoltságban nyögött. Baranyában 12 község, ebben és Somogyban a Bika családdal közbirtok 10 községben, Vasrad vármegyében 6 község és a győriben 2. A Bika család részét, annak magszakadtával, fölkeré, de nem nyerhette el, Körmendet sem kaphatta zálogba; azt pedig, hogy a fiágot illető jószágait leányai örökölhessék, csak 9 évi kérelmezéssel érthette el. Ezen adatok nem mutatnak túlságos udvari kegyelésre. — Titkári hivatalát Oláh haláláig 1568. jan. 14-ig viselte. 1572-ben a kir. országgyűlési meghívót mint kancelláriai titkár irta alá. Fizetését 3-szor emelték 400, 600 és 800 frtra. 1576-ban a budai basához küldetett a béke ellenére elfoglalt várak visszakövetelése céljából, de sikertelenül. 1581-ben, mint kir. tanácsos, a nádor helyettesévé neveztetett a bírósági ügyekben, mihez az 1582-ki országgyűlés hozzájárult (assentientibus omnibus proceribus et nobilitatis nuntiis, mondja a szerző). 1589-ben Heresinczy Péter győri püspökkel követül küldetett Lengyelországba Miksa főherczeg kiváltása ügyében. 1593. VIII. t. czikknél fogva a subsidium beszédese Slavoniában rá bizatott. 1598. harmad magával Báthori Zsigmondhoz küldetett Erdély átvétele végett, hol ideiglen az országot kormányozta. 1599. april 21-én kérte magát a 2-dszori küldetéstől fölmentetni, mert neje súlyos beteg. 1601. végén főajtónállómesternek czímeztetett.

Ő, az ország rendes bírója, a törvénytárt többször fegyverrel cserélte fel a csatatéren, 1593. nov. 3. a pákozdi csatában, hol egy csak horvátul beszélő török foglyot Zrinyi György egyedül Istvánffy jelenlétében vallasott. 1595. nyáron a petriniai csatában és várostromnál, hol, maga mondja, csodálatos vitézséget tanusított. 1600. Kanizsa védelmében és 1601. ugyanott a vár visszafoglalásáért, de sikertelenül. 1605. tagja a törökhöz küldött követségnek békekötés végett Bocskay kijátszására. 1606. a zsitvatoroki békekötésnél a követség egyik tagja és a szerződés aláírója. Ez évben aláírta a fölkelőknek az örökös tartományokkal kötött szövetségét is. 1608. ő küldetett Pálffy Istvánnal Hainburgba meghíni Mátyás főherczeget az országgyűlésre. Ott novemberben sétalovaglás alkalmával szélhűdés érte, s így jobb keze használatát elvesztvén, az utóbbi 7 év történetének (1607—1613) csak vázlatát készíthette el a 35—38. fejezetekben. Elhunyt 1615. april 1-én 77. évében Viniczán s az ottani templomban nyert nejével együtt temetkezést.

Illésházy István főispán és főudvarmesternek úgynevezett hűtlenségi pere a legválságosabb helyzetbe juttatta őt, a bírák elnökét. A hosszú életet becsülettel átélő férfiú nem volt az a sziklaszilárd jellemű egyén, kit, Horatius szerint, a zsarnok komor tekintete meg nem rendít; az udvar kegyét élvező főbíró fejedelmi

urának több mint kemény parancsa előtt nem tört meg, hanem meghajlott, és így hazugságra, jogtalanságra és ebből folyó önzésre vetemedett. De sem ezen balsorsa, sem álszemérme, mely gátolta őt, szereplését e hirhedt perbeli eljárásnál történeti művében híven megírni, nem lehet mérvadó historiája becsének megítélésénél.

A tényállás vázлата a következő. Illésházy zálogban bírta a koronától Szentgyörgy és Bazin mezővárosokat, melyeknek kiváltási ideje 1601. jan. 29. járt le. A király a kiváltást 1598-ban a községek lakosainak engedte át, és 1599-ben felmondott Illésházynak, ki a magyar kamarához 1600. nov. 8. intézett folyamodványában, és élőszóval is, a kir. koronázási esküre hivatkozva így nyilatkozott: Nem látom át, mikép állhat meg a király tekintélye és maradhat fenn az ország, ha az előbbi király kiváltsága az utód által megsemmisíthetetik. Lehetetlen, hogy a rendek a törvények és jogok ily sérelmét hallgatással mellőzzék. Én ő Fölsége akarátának ellene nem szegülhetek, de jogaim fentartása végett hiteles helyen tiltakozom. — Rudolf király 1601. jan. 16-án 3-dik felmondásában ekkép rötta meg alattvalóját: Éles és méltatlan szemrehányásokkal teljes válaszdoból nagy csodálkozással és viszsztatetszéssel értettük, hogy te urad, királyod ellen oly lelkülettel mersz viselkedni, hogy kir. jogunkat és tekintélyünket szűk korlátok közé szorítani, és kezünket tulajdonjogaink körüli intézkedésben megkötni kísérletet teszesz. Miután ez az alattvalótól kir. tekintélyünkkel annyira ellenkezik, azt büntetéssdel megtorolni magunknak fentartjuk.

A véleményadásra felszólított kir. tanács ápril 2-án úgy nyilatkozott, hogy Illésházy ő Fölsége tekintélye ellen nem keveset vétett, s azért nem kerülheti el a büntetést; idézze ő Fölsége a bűnöst az ország rendes bírói elé »rendkívüli törvényszékre«, számot adni. Rudolfnak 1602. szept. 18. kelt levele ily kitételéből: »Illésházy megbüntetése által a mostani hadi szükségleten nem keveset lehetne segíteni«, azt következtetik, hogy Illésházy megbüntetésénél az anyagi cél elérése volt irányadó. — Azon kérdésre, hogy magyar tanácsosok Prágában hozhatnak-e érvényes itéletet, Istvánffy okt. 17. kifejtván, hogy a törvények szerint fölségsértésben az országgyűlés ítélt, Rudolf decz. 31-én elrendelte, hogy a megidézendő Illésházy ügye Pozsonyban Istvánffy elnöklete alatt »magan törvényszék« (iudicium privatum) által tárgyalassék. Az utasításokkal ellátott bírák, 17-en, 1603. márcz. 10–14. tárgyalták a megjelent Illésházy ügyét, hol a többség kijelenté, hogy Illésházy a fölségsértésben és hűtlenségben bűnös, s azért fejj és jószágvesztést érdemel. A megállapodás márcz. 13-ki kelettel foglaltatott írásba, melyről Istvánffy azt írta Miksa főherczegnek: a többség határozata nem végítélet, hanem csak vélemény, melyet a jövő országgyűlésen kell fölvenni, és ha netalán ott is oly végzés hozatik, a mi nem bizonyos, akkor lehet azt mint végítéletet kihirdetni.

Istvánffy azon sürgetésnek, hogy a pozsonyi határozatot ítélet alakjában birói pecsétje alatt adja ki, eleget nem tevén, jun. 15-re Prágába azzal hivatott, hogy birói pecsétjét okvetlenül magával hozza. Ott megjelent az idézett Illésházy is, Istvánffy pedig írásban kinyilatkoztatta, hogy a pozsonyi határozat nem ítélet, de különben is ilyent külföldön kiállítani tiltják a törvények. A hosszas vonakodásnak Rudolf okt. 3. és 8-diki rendeletei és Istvánffy rejtélyes megpuhulása vetettek véget. Az előbbi szerint Illésházynak tudtára adatni rendeltetett, hogy tüstént Bécsbe menjen, hol meg fogja tudni a király határozatát, az utóbbiban pedig Mátyás főherczegnek megparancsoltatott, hogy a pozsonyi véleményt örökös hűtlenségről, fej- és jószágvesztésről szóló ítéletre igazítsa ki, és Illésházyt fogságra vesse. Az e czélból Bécsbe hívott magyar tanácsosok csak részben jelentek meg s az eléjük terjesztett kérdéseket nov. 3-án akkép oldották meg, hogy Illésházyt német katonaság Pozsonyba kíséri, s ő mint hűtlen fejét és vagyonát veszti, de életének kegyelmezzon meg a király; Istvánffy Pozsonyba utazik s ott a kamarával és ítélőmesterekkel az ítéletet a pozsonyi vélemény keltével szerkeszti, aláírja, megpecsételi s kiadja. Így a magyar tanács külföldön felhatalmazást adott Istvánffynak a hamisításra. De a fondorlat ily alakban meghíúsult. A főherczeg Illésházyt, ki okt. 24-ke óta volt Bécsben, nov. 4-én hivatta, hogy elfogassa, ki azonban már nem volt található. Istvánffy felszólítottatott, hogy az ítéletlevelet egyedül maga Bécsben fogalmazza, mit ő nov. 6-án, állítólag életének fenyegetése mellett, teljesített és így fejezett be: »Kelt Pozsonyban, 1603. márcz. 13-án.« A megtántorodott férfiú ugyanazon nap kérte a bécsi kamara elnökét, Unverzagt Farkast, »kegyelmes urát és nagyon tisztelt pártfogóját,« hasson oda, hogy ő az elítélt jószágainak kétharmadát, mint birói illetményt, visszatarthassa, a fölség kegyét tapasztalhasa és nyugodtan halhasson meg. (Károlyi Árpád. Illésházy István hűtlenségi pöre. Budapest, 1883. 3 - 216.)

II. **A mű mibenléte.** Istvánffy életrajzából kiderült, hogy ő kellő képességgel fel volt ruházva a történetírásra; előnyére vált a régebb s újabb történeti munkák olvasása és a történetírás iránti előszeretete.

1. *A munka keletkezésének alkalmá.* Nem tartható fenn azon állítás, hogy ő előhaladott korában kezdé munkáját kidolgozni. Igaz, fenmaradt Pázmánynyal a mű megkezdésére vonatkozó levelezése. Jelesen az utóbbi, mint grácz tanár, 1605. decz. 17. így irt Istvánffynak: Ngd megbocsát, ha azt, mivel régóta foglalkozom, most előadom. Mennyi homály uralkodik, mily sok mese találtatik II. Ulászló idejétől hazai történetünkben. Kivált a legutóbbi történetek érdemelnék meg, hogy emlékezetők az utókor részére fentartassék. Ngd egyedül lenne képes szerencsés emlékezetéből közölni azokat, miket mások minden fáradság mellett sem tudnának előadni. Ezeket és másokat papirra tettem és Ngd ítélete

alá bocsátom. (Ez ismeretlen.) Kérem, tekintse ezeket Ngd iránti legmélyebb tiszteletemből származóknak. — Istvánffy Bécsben jan. 31. kelt válasza szerint kedvesen vette a buzdítást. Keserűséggel fakadt ki kora történetírói ellen, kik az eseményeket pártállásuk és kényők szerint ítélve adják elő. Sajnálja, hogy hajdani tanárát Zsámbokit sem veheti ki. Azokat pedig, kik nem is látták az események színhelyeit, hallgatással mellőzi. Mikor Szuhayval Erdélyben volt (1598), elhatározta, hogy hazájának történetét, Mátyás király halálától kezdve, megírja. A kész munkát Pázmány és Szuhay ítélete alá bocsátja. Meglátogatja Pázmányt Grácban és művének első részét neki bemutatja. — Igaz, létezett 1605—6-ban ily levelezés, de annak utolsó soraiból is kiderül, hogy szerző már Pázmány buzdítása előtt nemcsak hozzáfogott a történetíráshoz, hanem annak első része a bemutatásra kész is volt. Még többet bizonyít Istvánffy művének eredeti kézirati példánya, melyet gróf Apponyi Lajos közelebb ajándékozott a magyar nemzeti múzeumnak. Ez a munkának majdnem első felét, 20 könyvet, foglalja magában. Ezen kézirat nem fogalmazvány, hanem tisztázott példány, melynek homlokára a szerző ezt írta: »30. 9^{bris} 1600,« mi helyes megoldás szerint a tisztázás ideje. Tekintve ezt, és mérlegelve azon idő hosszasságát, mit a nagy terjedelmű munka szerkesztése és tisztázása kívánt, azon következtetésre jutunk: hogy Istvánffy a történetet nem Pázmány felhívására, és az 1598-diki erdélyi követségi eljárás után sem, hanem jóval előbb s így nem élemedett korában kezdé írni.

2. *Beosztása.* A munka 38 cím nélküli könyvre van tagolva. Ebből a 4 utolsó könyv (1607—1613), melyeknek szerkesztése szerzőnek szélhűdött állapotában történt, csekély vázlat. Utolsó adata Báthori Zsigmond volt fejedelem halála (1613. márcz. 28.). — Istvánffy eredeti kéziratán későbbi kéz tett változtatásokat, de azok nem oly gyakran fordulnak elő, és csak egyes kifejezésekre vonatkoznak. A fejezetek címalakú oldaljegyzetei nem eredetiek és a muzeumi példány 20 könyvének széleire 4 idegen kéz írta; az évszámok pedig, melyek az 1758-ki kiadáson szemléltethők, még az 1685-ki kiadás lapjain is hiányoznak. Érthető tehát, hogy az oldalcím és főleg az évszám sokszor ellenkezik a szöveggel és így megbízhatlan.

3. *Kiadásai és forrása.* A művet Pázmány megbízásából Hierat Antal, kölni nyomdász, saját költségén ívrét alakban 1622. nyomatta—ki ily cím alatt: Nicolai Istvanfi Pannonii Historiarum de rebus Ungaricis libri 34. Ab a. 1490 ad a. 1606. Ebben legkevesebb a sajtóhiba. Az 1662-ki kölni kiadásra Toldy hivatkozott (Az újkori magyar nemz. irod. tört. 1853. 46. és 50 l.), de ezt a fővárosi közkönyvtárak nem ismerik. Az 1685-ki ugyanott hasonló alakban, de már hasábosan jelent meg, különféle adalékokkal megtoldva. 1724-ben Ketteler János jezsuita adta ki Istvánffyt 1718-ig terjedő folytatással. Ezt nem volt alkalmam

látni. 1758. Trattner János nyomdász Bécsben adta ki ívrétben hasábosan és a lapokat az események évszámaival ellátva. Ez hemzseg a sajtóhibáktól. — Hét évvel az első kiadás után Thalliy (Tallyay) Pál magyarra fordította. Előszava kelt 1629. szept. 29. Az eredeti kézirat a t. egyetemi könyvtár tulajdona. Első lapjait Kaprinai a sorok közé iktatott jegyzetekkel elrűtította. — 1867-ben Vidovich György fordította magyarra, melyről külön kívánok értekezni.

IV. **Birálat.** 1. *Forrásai.* Tekintve, hogy szerző a születését előző időszakból 48 év történetét írta meg; tekintve, hogy azon régi időt az 1551-ik évnél maga is nem eléggé világosnak, s adatait nem eléggé biztosaknak nevezi; tekintve, hogy haza érkezéséig a külföldi egyetemekről a történetíráshoz anyagot sem gyűjthetett és munkájának szerkesztését Mátyás király halála után mintegy 100 évvel kezdette, fölmerül a kérdés: megbízható-e az eseményekről körülményes rajzot és apró részleteket tartalmazó közleményei? Szerző nem buzgólkodik, hogy oly években, midőn még nem élt, vagy följegyzéseket tenni, adatokat gyűjteni képtelen volt, az olvasót hiteles kútfők használásáról lépten-nyomon megnyugtassa; ezt kora történetírói nem szokták teljesíteni. II. Ulászló korában 1496-ig az eseményeket nagy részt Bonfinból, az Ulászló és főleg Lajos királyok udvarában történeteket Dubraviusból, Nándorfejérvár 1521-ki ostromát Tuberóból, a mohácsi vészt Brodariesből, Eger 1552. évi ostromát Tinódi Sebestyénből, Szigetváret 1568-ban Budinából stb. merítette, de a forrásokat elhallgatta. Forgách Ferencz történeti művét ismerte, kéziratára jegyzeteket is tett, de nem említi őt, mintha nem használta volna. Ritkán hivatkozik kútfőre s akkor is mellesleg, hanyagúl.

2. *Forrásidézési modora.* Ki volt Bécs parancsnoka 1490-ben Szapolyay eltávózása után? »Maga Bonfin azonkori író sem közli, de némi följegyzésekben, melyeknek sem hitelt tulajdonítani, sem azt tőlök megvonni nem merek, Upor László nevét találom.« — Frangepán Bertalan 1493-ki árulásáról: »ez a török évkönyvekben sem található«. — Szelim szultán kegyetlenségeiről: »ezeket az egykorúaknál, Jovius az igen ékes és tudós írónál és Tuberónál bőven előadva olvashatni.« — Eszékről: »Lazius hiszi, hogy az hajdan, mint római telep, Mursának neveztetett.« — Hoberdanacz 1528-ban Ferdinánd követének Szulejmanhoz intézett kérelmeiről: »azt Szermegh János azonkori író évkönyveiben előadta.« — Budának 1530. évi ostromáról: »azt Szermegh János az utókor emlékére megírta.« — Az 1542-ki pesti szerencsétlen háború eredményéről: »azt az engem megelőzőtt alkalmas írókat követve, adtam elő.« — Az 1551-ik évnél a 17. könyv elején: »a mit a fenti könyvekben előadtam, azt hiteles iratokból merítettem« stb.

3. *Részletességének alapjai.* Rudolf uralkodása alatt, a 15 éves török háborúban, a leggyakoribb események a várostromok

és a csaták. Pl. ilyenek a szerzőnél az 1587. kaczorlaki, 1588. szikszói, 1593. sziszeki, 1595. esztergomi, 1596. mezőkeresztési, 1598. győri, 1600 kanizsai, 1601. sárréti stb. Feltűnő a nagy részletesség, melylyel azok emlékét megőrköztette. Kiterjedt az a vár helyrajzára, az ellenséges felek harczosai, fegyvernemei és eszközei számára, a tábori hadi tanács tárgyalása és határozataira, a tábori követ párbeszédére, a hadállásokra, a taktikára, a diadal vagy veszteség szám szerinti eredményére, sőt a sebesülések módjára is. Pl. 1594. Huszár Péter pápai várnagy bal karját könyökben a golyó szétzúzta; a bátor Csúzy András jobb karján numidai hosszú lándzsával halálos sebet kapott. 1595. Esztergomnál a szájon lőtt Mailáth István elesett. 1600 Kanizsánál Kasztellánfy Péternek a golyó feje lágját arczával elhordta, mire agyveleje kiömlvén, meghalt. 1605-ben az ellenség Frigyes holsteini herceget földre terítvén, minthogy másutt vassal volt fődve, ágyékán karddal átdöfte, stb. Kérdjük, honnan nyerte szerző ezen adatokat? A század 2-ik felében történetirókra még kevesebbet hivatkozik. Egyszer mondja: Szinán 1593-ban mért nem ostromolta Pápát, az írónál nem találok eléggé okadatolva. Hivatkozik a kiváltott foglyok vagy megszököttek közleményére is, úgy szintén saját tanúságára. De az efféle forrásokból ritkán meríthetett. Biztosabb kútfőkül szolgálhattak az általa talán megközelíthető hadi jelentések. Az 1593. sziszeki nagy győzelemről írta: ezt Rudolfnak a vezérek levelei adták tudtára, miket gyors hírnökök vittek. Ugy szintén az 1595. aug. 4-dikről: Mansfeld e napi győzelmét Mátyás főhercegnek megírta. Győr elfoglalását 1598. márcz. 28-án csakugyan Schwarzenberg Adolf jelentése szerint írta le, mely latin fordításban Praynál (Epist. III, 250) olvasható.

4. *Kortani és földrajzi adatai.* Gondolataink alakjai az idő és tér, a ki tudja az esemény mikor és hol történt, az jól tudja, s hitelt érdemel. Istvánffy sok gondot fordított az események helyeinek meghatározására, és művének ilyenmű elemei nem igen esnek kifogás alá, kivéve a helynevek elferdítését, miről később szólok. De időszámítási módja ellen sok kifogásom van. Bajos 123 év történetét 38 fejezetben a sokféle tárgyakra czimekben feltüntetése és az ezekkel kapcsolatos éveknek megjelölése nélkül megírni. Így tömkeleg keletkezik. Lehet, szerző maga kívánta e kettős munkát pótolni és kézírata szegélyére a czimeket és éveket felírni, de szélhűdöttsége szándékának utját állta. Az első 20 könyv tárgyainak címeit 4 idegen egyén írta az eredeti példány szegélyére, melyek néhol nem egyeznek a mű szövegével. Még helytelenebbül van végezve az éveknek laponkénti kimutatása, mi gyakran az író szövegével szemben tünően ellenkezik. Ezt csak a XVI-ik század chronológiájában kitünően jártas egyén végezhetné.

Szerző a szövegben csak az események napjait, és pedig 1551-en túl többnyire helyesen, szokta a Julianum calendarium,

vagy az egyházi és a jelenlegi időszámítás szerint kitenni, de az események éveit a legritkábban. Fejér hollóként jelennek meg ily kifejezései: Az 1500-ik százados év; — az év végén, mely az 1530-ik volt; — elkövetkezett az 1600-ik százados év; — elérkezett az 1604-ik esztendő. Történetírónk abban bízva, hogy oldaljegyzetekben tájékozni fogja az olvasót az események éveire nézve, elégnék hitte ily általános időjelöléssel élni: ez időben; — csaknem ezen időben; — ez időtájban; — ezen év táján; — 3 évvel később és a következő esztendőkbén; — ez előtt 4 évvel; a jövő évi Martiusban; — rövid idő mulva stb. De az év meghatározása nélkül az ily felületesség sőt hanyagság az olvasót sötétségbe süllyeszti és az olvasmányt többnyire élvezhetlenné teszi. Istvánffy munkája akkor lesz valódi értéke szerint méltatható, ha fejezeteinek tartalomjegyzéke és az események chronológiája, talán egy újabb magyar fordításban, szakértelemmel kidolgoztatik.

Botlásai az események napjai ellen főleg az 1551. évet előző időkben fordulnak elő. Ilyenek például: Dóczy Orbán egri püspök 1493. aug.-ban küldetett III. Frigyes cs. temetésére. De a nádori helytartó nem olvasta az 1492. év első negyedében kelt törvényt, mely szerint a főpap már akkor nem volt életben. — II. Lajos april 24. koronáztatott meg. Oldaljegyzet: 1508. (Történt junius 4-én). — Szapolyay Borbála lengyel királyné és anyja Hedvig azon év (1515) őszén meghaltak. (Borbála okt. 2-án és Hedvig 1521. april 16.) — Perényi Imre nádor gyászmenetét II. Ulászló fia Lajos által a Dunáig kísértette. (Ez nagy anachronismus.) Ulászló meghalt 1516. márcz. 13. Perényi pedig 1519. febr. 5.) — Csaknem ugyanazon napokban, midőn Lajos arájával hazatért, szállotta meg Szulejman Nándorfejérvárt. (Mária koronáztatása 1521. decz. 21. Nándorfejérvár elfoglalása 1521. aug. 29.) — Báthory István nádor Dévényben meghalt. Oldaljegyzet 1535. (Meghalt 1530. máj. 8.) — Básta vallonok által megölette Mihály vajdát szept. 7. Oldaljegyzet 1600. (Mihály megöletett 1601. aug. 19.) stb.

5. *Botlásai a tények ellen.* Az oklevelek a történelemben a legerősebb bizonyítványok közé tartoznak. Istvánffy ezeket kevésé használta fel, sőt közölök néhány nevezetesebbet, az állam sorsáról intézkedő diplomákat, nem is ismert. Ilyenek az 1463. koronaváltásági, 1477-ki gmundeni és 1479. olmücsi békeszerződési, 1490. capitulationalis, 1505. országgyűlési királyválasztási, 1538. febr. 24. nagyváradi békekötési diplomák. Az Árpádok kora történetében feltűnően járatlan, az utolsó Jagellók korában pedig az írók művein túl kevés megbízható emlékekkel rendelkezett. Innen származtak botlásai, főképen az 1551. évet előző időkben. Példák: Szent István koronáját VII. Benedek pápa készítette. — A Buda feletti sziget I. Béla leánya Margit apáczától nyerte nevét. — I. Lajos neje Erzsébet a Jajcza mellett folyó Bosszutába vettett,

— Zsigmond rom. császár és pannoniai király Marczaly Miklós (szerző szerint Marcellius) és a magyar tanács által elfogtván, Siklóson 80 lábnyi börtönben félelvi fogságot szenvedett. Istvánffy jegyzeteket tett Thuróczy krónikájára, pedig annak 10. fejezetében czáfólo adatokat találhatott. — Kőszeg 5 várossal a koronaváltásig alkalmával jutott Frigyes cs. birtokába. Tehát írónk nem ismerte az 1463-ki szerződést. — 1490. Szapolyay Istvánt nádornak és kincstartónak hitte; holott a nádori szék üres volt, az utóbbit pedig Dóczy Orbán töltötte be. — A Frigyes és Mátyás közti szerződés szerint Ausztria több százezerért volt visszaszerzhető. De ily szerződés nem létezett. — Várady Péter kalocsai érseket Ulászló, Sándor pápa kérelmére, bocsátotta szabadon. De azt Corvin János herceg már a királyválasztás előtt teljesítette. — Mátyás király állandó fekete hadserege 4000 emberből állott. — Az 1505. országgyűlési királyválasztási határozat szerint, ki ellene vét, fejevesséssel büntetessék. Ezt sem ismerte, melynek sanctiója így szólt: a bűnös örökös szolgaság és parasztság járma alá vettessék. — Anna és Mária menyekzője Linczben júniusban tartatott. Oldaljegyzet 1521. Annáé Ferdinánddal Linczben máj. 26; Lajosé pedig Máriával Budán 1522. jan. 13. — Lajos király Szulejman követét, Berham csauoszt kíséretével együtt Tatán titkon megölette és a halastóba dobatta. Ezt az újkori írók Katona XIX. köt. 240. és főkép Szalay III, 519. és Horváth II, 648. teljesen megczáfolták. — Lajos király Brodarics váci püspököt 1524. Rómába küldé segélyért, ki e főpapi méltóságot csak 1535-ben nyerte el. — I. Ferdinándot Várday Pál esztergomi érsek 1527. nov. 5-én koronázta meg. A koronázó Podmaniczky István nyitrai püspök volt nov. 3-án. — Vácson 1535. Ferdinánd és János közt kötött békeszerződés szerint: ha Jánosnak fia születnék, az Erdélyt örökölné. Midőn Istvánffy ily szerződést költ, elárulja, hogy nem ismeri az 1538-ki nagyváradi. — Istvánffy szerint Moldvát és Havasalföldet hajdan »Ungaro-Valachiá«-nak nevezték. A nádori helytartó nem tudta-e, hogy IV. Béla korától kezdve a király diplomatai címéhez tartozik: »rex Cumaniae«. Továbbá elősorolja Erdély nemzetiségeit, ezek: a németajkú szászok, kiket, a városok diplomái szerint, sz. László testvére Géza 400 év előtt telepített meg, továbbá, az oláhok és a székelyek. Irónk a magyarokról megfeledkezett! stb.

6. *Istvánffy megrontotta a tulajdonneveket.* A magyart, ki először olvassa historiáját, oly érzés hatja át, mit így fejezhetni ki, »nem leli honát a hazában,« mert a szereplő magyarok: Magnus, Parvus, Niger, Ferreus, Hispanus, Taurus stb. latin neveket viselnek. Mi birta őt a szándékos ferdítésre, most nem kutatom. Szüksége nem volt arra, mert honfitársai, őt megelőzve, a nevek latinosítása nélkül irtak magyar történetet, mint Brodarics István, Szermegh János és főkép a nála ékebb styben szerkesztő Forgách Ferencz. Azt sem mondhatni, hogy egyöntetűsége töre-

kedett, mert ezekben: Levocia: Lőcse, Dobrogost: Döbrököz, Raconsius: Rákovszky stb. latin egyöntetűséget nem találok, sőt megrontotta azon neveket is, melyek a törvényben helyesen irattak. Egyet azonban észlelek: a magyar hangok írásjegyeit művéből kiirtotta. Vaskos kötetében nincs egy **k**, **ö**, **ü** vagy összetett mássalhangzó. Itt következnek a példák.

Helynevek. Silva Bacania: Bakonyerdő, Paxum: Paks, Levocia tótosan: Lőcse, holott az 1514. és 1548-ki törvényekben olvasta Leuchovia, Saxardia: Szegszárd, Sambucum: Zsámbok, Villacum: Újlak, Sumonium: Zimony, ezt Tuberótól kölcsönözte. Mossoviensis provincia: Mosony vármegye, Gengessum, Gengiesum, Giengessum és Gemmeum oppidum: Gyöngyös mezőváros, Samlaccia: Szemlak, Haserdia, silva tota ex tiliis constans: hárs-erdő. Ditio Mathusii: Mátyus föld, villa nova: Újfalú Esztergom vármegyében. Guntium quod ab Ungaris Cusugum vocatur: Kőszeg, amnis Gemmeus: Gyöngyös patak, Lacca: Nyírlak Sümeg mellett, Bersecia: Börzsön, Mesecus: Meszes hegy Pécsnél: Dobrogostum: Döbrököz, campus, qui a panibus nomen habet: Kenyérmező, castrum, cui a corvo nomen est: Hollókő, Sagiva: Zagyva, Ainasco: Ajnácskő, Quelenfeldum: Kelenföld, Camaria: Kiskomárom, Sallocosia: Csallóköz, Questellum: Keszthely, stb.

Személynevek: Longus: Hosszú, Paganus: Pogány, Parvus: Kis, Magnus és Nagius: Nagy, Niger: Fekete, Sylva: Erdős, Cytharaedus: Hegedős, Dominicus, cui salso cognomen: Sós Domokos, Michaël Ferreus, aut potius a contrario eventu Plumbeus merito dicendus, nem akarta a várnagyot Veszprém várba bebozsátani: Vas Mihály, Turcus: Török, Govatus, Croatus, Chrovatus és Horvatus: Horvát, Stephanus, cognomento Hispanus, sed genere Ungarus: Spanyol István, Thrax: Rác, Graecus: Görög, Armenius: Örmény, Fortunatus: Szerencsés, Saracenus: Szerencsen, Crispus: Fodor, Abstemius: Bornemisza, más alkalommal helyesen írja, de magyarázattal: Bornemissa, quae vox sobrium atque abstemium notat. De nova domo: Neuhaus, Budanus: Budai, Albanus: Fejérvári, Quercius: Cseri, Scelus, quae vox ventum denotat: Szél, Cruciger: Keresztes, Calcarius: Sarkantyús, stb.

Következnek a *fordítás nélkül ferdítettek*: Vicesius: Vitéz, Croborius, máskor Czoborius: Czobor, Gerlistanus: Gerlisteyi, Sulioccus: Sulyok, Quendaeus: Kende, Hethaeus: Heteyi, Baracius: Baráthi, Orbancius: Orbánczi, Camarianus: Kamarjai, Peschenius: Pöstyéni, Cocianus: Katzianer, Turrianus: Thurn, Oquitius: Okics, Baxajus: Baksai, Cecejus: Csécsi, Quaequediús: Kékedi, Tarnocus: Tarnóczi, Nesqueius: Mecskei. — Georg. Raconsius Turociensis iurisperitus, így 1551-ben; ismét, Georg. Racoscium Turociana regionis iuri dicundo praepositus, így 1564-ben. Istvánffy e nevet a törvénytárban az 1543. évnél így olvasta: Georg. Rákovszky vicecomes comitatus de Thurócz, de fitymálta. Pat-

tantusius: Pattantyús, Chutius: Csúthi, Vilacus: Újlaki, Sexodius Szecsödi, Nizovius: Nizovszki, Jovius: Joó, Cerenconius: Schrenk, Zrinyi kamarása, Sucijs: Szöcs. Midőn Istvánffy Forgách kéz-irati historiájára jegyzeteket tett, e nevet így írta: Zewch, de saját művében: Sucijs. Illiesius: Illésházy. A nádori helytartó e nevet az 1588. X. t. cz.-ben így találta írva: Illésházy, és csinált belőle Illiesiust. Baronianus: Baranyai, Quellemesius: Kellemesi, Megasalius: Megaszai, stb.

V. Istvánffy kritikai eljárása. Minthogy igen hézagosan jelölte meg a használt kútfőket, hitelessége megállapításához vizsgálnunk kell, mily méltányossági tekintetek, mily befolyások, mily rokon- és ellenszenvök vezették tollát, és nem volt-e túlhiszékeny.

1. *Méltányossága.* Ismételve vallja, hogy elég ok nélkül nem ócsárol, nem kárhoztat. Azt mondák Bakocsról, hogy (1513) nem segélykérés végett ment Rómába, hanem hogy a pápai polczot elnyerhesse, de mi a bizonytalan dolgot eldöntetlenül hagyjuk. — Voltak, kik már a sarnói hadjárat idején (1515), vádolták Szapolyay Jánost, hogy a törökökkel az ország felett alkudozott, de ő azt tagadta, és mi ily kétes dolgot biztosan állítani nem bátorkodunk. — Állítják, hogy Fráter vádoltatásába Nádasdy Tamás is be volt avatva (1551), mit sem állítani, sem tagadni nem merek, mert azt bizonyosan nem tudom. — Állítják, hogy Lippánál (1551) az elvonuló törökök szekereire Fráter titkon eleséget és fegyvereket rakatott, de ez nincs bebizonyítva. — Mások azt állítják, hogy Lostohár krajnai kapitány Kosztanicza várát a töröknek elárulta (1557); de én, nehogy ártatlant ily váddal terheljek, azt állítani nem merem. — Az erdélyi urak árulással vádolták Balassa Menyhértet (1560); de semmi adatunk nincs, mi a kétes állítást erősítené vagy megczáfolná. — Balassa János és Dobó István (1568) vitatták ártatlanságukat, állítván, hogy a János Zsigmondhoz nevökben küldött levél koholt, de minthogy a hamisítás ki nem derült, a dolgot az olvasó ítéletére bízom. — Ezek a részrehajlatlanság szép példái, de van példa az ellenkezőre is. 1605-ben, mond, nem alaptalan gyanú érte Bocskayt, hogy Csáky Istvánt ő mérgezte meg. — Nov. 11-kén a török nagyvezértől elfogadta a koronát, de nem mint kir. jelvényt, hanem mint ajándékot. Ez életében a szerénység egyetlen jelensége. — Így Szapolyay Jánost már Ulászló korában többször gyanúsítja a törekvéssel a királyi szék elnyerésére. Erre már Katona megjegyezte (XIX, 153): Istvánffy zajgása Szapolyay ellen, előttem mindaddig gyanus, míg más tanu is nem idéztetik azon dolog bizonyítására.

2. *Elfogúltsága dynasticus és felekezeti tekintetben.* Itt csak olyanokat hozhatok fel, miket nyíltan bevallott; nehéz oly részrehajlását megállapítani, mi a hallgatásban rejlett; pedig Istvánffy az országgyűlési igen fontos tárgyalásokból sokat elhallgatott. Ő Pázmány Péterhez 1606. jan. 31. intézett levélben keserűséggel kifa-

kadt kora történetirói ellen, kik pártállás szerint adják elő az eseményeket. De ezen hibát Istvánffy is elsajátította. Midőn két koronás király küzd az országban a legitimitásért, a történetirő semleges állást foglal el, de Istvánffy Ferdinánd hadait mindig a mieinknek, Jánosét pedig ellenségnek nevezi. Ily érzelmei felett uralkodott akkor, midőn ítéletet mondott Ferdinándról Fráter bibornok meggyilkoltatása miatt. Közölvén a királynak a magyar tanácshoz 1552. jan. 8-án intézett nagy terjedelmű mentegetődő levelét, azt következő észrevétellel kísérte: »Sem mentegetődése, sem ajándékai, sem nyájas szavaival nem volt képes kivinni, hogy a világ a gyilkosságot ne kárhoztassa, minek gyalázata Ferdinándra is nehezült«. Ezzel rokon szellemű a Fráter halálára tett jegyzete: »Az ő halála a többi magyar uraknak is intő példa, hogy óvatosak legyenek és magokra vigyázzanak.« — 1594-ben az idegen zsoldosok a magyarokat gyilkolták, a Csallóközben a krimi tatárokat felülmúlták a nép vagyona elpusztításában, és e mellett az ellenségtől lépten-nyomon vereséget szenvedtek. Istvánffy ezek felett keserű érzelmei kifejezésének szabad folyást enged, mi nyílt bevallása Rudolf képtelenségének. »E rettenetes gonoszságok, mond, ingerlék fel a hatalmas Istent, ki megtagadta, hogy hadaink győzelmet vívjanak ki; mit meg fog tagadni ezután is, hacsak az ő végtelen jósága egy dicső buzgó fejedelemmel meg nem ajándékoz, ki megújítva a régi hadi fegyelmet és meggátolva, büntetve a katonák iszonyú gonoszságát, a végzetet kiengeszteli és a szegény ártatlan népet megvédve minden igyekezetét csak a barbár ellenség legyőzésére fordítandja.«

Hitfelekezeti elfogultsága azon neheztelésben nyilatkozik, melylyel az új hitet követő egyének iránt viseltetik. II. Lajos, 1523-ban, midőn Csehországból haza utazott, Olmützbe hivatá Iglau tekintélyesebb polgárait s keményen megfeddte őket, mert megvetették őseik vallását, és új, megrontott, a pápa és császár által elítélt vallásra tértek. Nekik halálbüntetés alatt parancsolta, hogy mielőbb kijózanodjanak, s ama hit követőit a várostól távol tartsák. Speratus Jánost, a vallásváltoztatás okát, megvasalva Olmützben hagyta. — Perényi Péterről szerzőnk azt hiszi, hogy János 1529-ben Szulejman ajánlatára fogadta őt ismét kegyelmébe, kitől nem sokára Ferdinándhoz pártolt, kinek börtönében vette el méltó büntetését, mit nem annyira az elkövetett bűnnek, mint inkább a hazának többszörös elárulásával és Luther vallásának behozatalával érdemelt ki. 1542-ben ismét kifakad ellene. »Már rég gyanú volt rá, hogy az uralkodásra vágy; hogy Pest el nem foglaltatott, azt is az ő bűneül rótták fel; állítván, hogy az ellenséggel titkon összejátszik. Ferdinánd őt a bécsújhelyi börtönbe záratta, hogy ott nem mostani, hanem régi háromszoros hűtlenségének büntetését vegye, s mint hihető, a gondviselés által is sujtatott, mert a lutheránus vallást ő hozta be Magyarországra.« — 1551-ben Mehemet török vezér Lippán Szegedi Ferencz, a szerze-

tesek perjelének 5 fogát kiverette, mert a lutheránusok hamisan bevádolták, hogy a templomban kincset rejteget. — 1566. János Zsigmondot Zimonyban Szulejman elé kísérte az unitarius Blandrata is, »ki inkább átokra, mint tisztességre volt méltó.« János Zsigmondot a betegség 44 napig iszonyú kínokkal gyötré, mely idő alatt csak Blandrata és Csáky unitariusok és néhány hasonló kovászuák bocsátattak hozzá; mert a gonoszság már annyira ment, hogy a Blandratától megrontott fejedelem udvarában csak unitariusok alkalmaztattak, s a hivatalokat is csak ezen eretnekek nyerték el. Jézus istenségének megvetője s a gonosz eretnekség követője, ki az ő isteni dicsőségét gyaláza, kora halállal múlt ki (1571.), hogy örök kárhozatra vettessék. — 1594-ben Musztafa budai basa, a kálvinisták ösztönzésére a Ferenczeseket Jászberényből kihajtotta és monostorukból váracstól építtet. — 1603-ban Radul követe Rudolfnál Királyfalvi János Prágában meghalt s mint unitarius alig kapott temetkezési helyet. — Ez évi jul. 17. a brassói csatában elesett Jakobinus János is, Székely Mózes kancczellárja (és történetíró), méltatlan a korai halálra, ha csak Árius eretnekségét nem követi. — Szerzőnk annak okát keresi, Báthori István országbíró 1605-ben miért pártolt Bocskayhoz, és végre azon eredményre jut, hogy a kálvinizmust, melynek buzgó követője volt, védelmezze. — Az új nádor (Illésházy) gyomorbajban Bécsben halt meg (1609). Lutheranus levén, Bazinban minden gyászpompá nélkül takarított el. — A pozsonyi országgyűlésen Thurzó György választott nádorrá (1609). Igen jeles férfiú, csak hogy a lutheránus vallásnak kedvez.

3. *Csodák közlése.* A következő részleteket észrevétel nélkül közölte, tehát egyszerűen elfogadta. »Mondják, hogy (Szapolyay János) a parasztok kiirtása után (1514), a sok ártatlan vér kiontása miatt, az oltári szentséget, midőn azt az áldozó pap felmutatta, két évig nem látta. A miért anyja Hedvíg és nővére Borbála, nagy kincset osztott ki a szerzetesek és apácák között, sokat imádkozott és böjtölt, hogy neki a szentség láthatása visszaadassék.« — »Mohácsnál a király apródai között elesett Kórogy Péter, ki csodálatra méltó vas természettel birt, s mindent megemésztő gyomráról nevezetes, ki Lajos király kívánatára az élő egeret, elvágott macskafarkat, a téreken elszórt s férgektől hemzsegő döögöket irtózás nélkül megette. Benne a régi Kórogy nemzetség kihalt, kik I. Endre korában, midőn a magyarok a kereszténységet elhagyták, szent Gellértet kegyetlenül megölték, minek bizonyosságául szolgált, hogy ha utódaik az ő emlékére szentelt és a Budával átelleni hegyen épült kápolnába beléptek, azonnal egész testökben reszkettek és magokat hasmenéssel bemocskolták. E csoda dolgot az ifjú királynak és másoknak multságára Péteren is többször tapasztalták.« — »A gyalázatos példa, a mit Rhédeinél a Dunán innen említünk (1605), a Dunán túl ismétlődött: a keresztények a keresztényt adták el a török-tatárnak rabszolgaságra;

sőt a hajdúk vadsága annyira ment, hogy rokonaikat is eladták s ami még kárhozatosabb, sokan fivéröket, nővéröket adták el, mint barmokat, az arannyal fizető barbároknak. Vannak, kik ez iszonyú cselekedethez csodát kapcsolnak, hogy egy keresztény gyermeket eladó hajdúnak aranyából, mit a tatártól kapott, vér folyt, mi kezét és erszényét beszennyezte.»

4. *A szereplők szónoklatai.* Bonfin Livius példáját követve szintén nagy oratio-gyártó volt. Szerinte mily remekül szónokolt Szilágyi az ifjú Mátyásnak királylyá választatása mellett az 1458. országgyűlésen. Ezt, mint valóban megtartottat, szószerint tüntette föl Teleki a Hunyadiak korában. A szereplők megszólaltatására gyakran kínálkozott az alkalom Istvánffyknak is, ki azok némelyikét nem hagyta felhasználatlanul. A 123 évre terjedő időszakon át mintegy 25 beszédet közöl, mi nem is sok. Ezek között a legterjedelmesebbek Telegdy István kincstartóé 1514. az ország-tanácsban a jobbágyok fölfegyverzése ellen. — Verbőczy István itélőmesteré az 1525. rákosi országgyűlésen a silány közigazgatás ellen. Az újkori történetírók mindkettőt mint tartalmilag is valódiakat közölték. — Nádasdy Tamásé 1533. a kir. tanácsban a Grittinek szánt kormányzói méltóság ellen. — Zrinyi Miklósé 1566. Szigetvár ostroma kezdetén az őrség buzdítására. — A muftié a konstantinápolyi nagy divánban 1590. a magyarokkal a béke ápolása mellett. — Báthori Zsigmond fejedelemé 1598. april 10. Kolozsvárott a rendekhez, buzdító a hűségre Rudolf király iránt. — Pecz cs. követé 1604. a pesti mezőn a török követekhez a békeföltételekről, stb. Ezek némelyikének tartalma megközelítheti a valóságot, mint Zrinyié, mely a hiteles Budina műve után adatott; Báthorié, kinek szónoklatát Istvánffy, mint jelen volt kir. biztos hallotta, Peczé, kinek szónoklata a békealku eredményéről szóló jelentésből vétethetett. De ki kezeshedhetnék a mufti szónoklatának tartalmaért? Az ily szövegezett szónoklatok, ha idő, hely és személyi körülményekkel egyeznek, a történetíró hitelét nem csökkentik.

5. *Az író kegyelele.* Jellemzi Istvánffyt a szembetűnő humanus érzelem; a bűnös körül is talál szempontot, mi a rokonszenvet fölkelte; a köteles irgalom elhanyagolása pedig a legélénkebb fájdalommal tölti el keblét. A következő alkalmaknál nyilvánította nemes érzelmeit. Telekesy Mihály, a híres hadvezér Imre unokája, Lednicz várából latrokat vevén maga mellé, Pellérdi Ádámot, ki Mihály vajda drága ajándékait vitte a császárnak, megrabolta s a merény után Lengyelországba rejtőzött. Az idézésre meg nem jelenvén, elítéltetett és száműzetett, de később elfogatván, Pozsonyban 1600. april elején, országgyűlés ideje alatt, feje vétetett, mit oly bátorsággal állott ki, hogy halálmegvetésén az összesereglett nemesség és pozsonyi nép csodálkozott. Voltak sokan, kik az éretlen nemes ifjú halálán szánakoztak, úgy vélekedvén, hogy emlékezve őse erényeiről és arról, hogy inkább ifjúi botorságból,

mint elvetemültségből vétkezett, szelídebb büntetéssel kellett volna sújtani. — A másik Rosswurm Herman hadvezér esete, ki Magyarországon több diadalt aratott a törökök felett. Ő Barbiano Ferenczet, a kassai parancsnok testvérét, orozva megölette, de elfogatóván, Prágában őrizet alá vettetett, halálra ítéltetett, és tekintve hadi érdemeit, feje nem nyilvánosan, hanem az épület egyik emeleti szobájában, kevés tanu előtt, üttetett le, noha ő azt mondá, ha meg kell hálnia, mindegy: nyilvánosan vagy zárt körben történik-e az. Miután bűneiért keresztényileg eleget tett, és kegyeletes czélokra nagy összeget hagyományozott, bátran hajtá fejét a tőkére. Voltak, kik kivégzésén sajnálkoztak, úgy vélekedvén, hogy a jeles hadfira, ki a császárnak fővezére lehetett volna, méltatlan a hóhér keze alatt elvérezni. — 1601. nov.-ben Ferdinánd főherczegnek nem sikerült a töröknek egy év előtt feladott Kanizsát visszafoglalni, a sikertelen működéshez járult az időjárás mostoha-sága, a fagyasztó szél a katonákat annyira elgémberíté, hogy az őrállomásokon sem felelhetek meg kötelességöknek, sőt a vermekben és sátrakban fagyva találtattak, a lovak a hideg miatt elhullottak. Ily körülmények közt megindult a visszavonulás. De nagy kegyetlenség és embertelenség volt, hogy a betegekre és sebesültekre semmi gondot sem fordítottak, kik jajgatva, Isten és emberek segélyeért könyörögve hagyattak fekhelyeiken az ellenség irtalma vagy irtalmatlanságára, stb.

6. *Mulasztásai.* A történet ítélőszéke pálczát tör a nádori helytartó titkolódzása felett, ki oly időszakban, midőn a legfontosabb ügyeket tárgyalták az országgyűléseken, a törvényhozás folyama ismertetését elhanyagolta, sőt elferdítette. Pl. Miksa az 1567. országgyűlést németül nyitotta meg német propositiókkal. Istvánffy erről hallgat, és midőn azt mondja, hogy e diéta a jövő évre elhalasztatott, füllent, mert jul. 17-én törvények hirdettettek ki. Így bánik el az 1604. évi országgyűléssel is, melyen szerinte más tárgy nem fordult elő Kassa város panaszán kívül a főtemplom elvétele miatt, s azt is Mátyás főherczeg a jövő országgyűlésre halasztotta. Arról, hogy a fejedelem a XXII-dik törvényczikket octroyálta, szóval sem emlékezik. Itt tehát a bírálásra és kárhöz-tatásra tág tér nyílik, mire most csak rámutatok. A másik, azon-kori történetírók közös mulasztása, a műveltségi mozzanatoknak teljes mellőzése. A közoktatásról, irodalomról, közerkölcsi állapo-tokról, inséges évekről, éhhalálról, pestisről, tűz- és vízkárokról, közbátorságról, stb. hiányzik az értesítés. Szülőföldje egyeteme, a pécsi, multjának, 1543. évi megszűnésekor 2 sort szentel!

VI. *Ujkoriak ítélete Istvánffyról.* Ezek inkább általános magasztalások, mint az író ténykedésének minden oldalú méltatása. Ezek így hangzanak. *Pray György:* Élemedett korú létére éles ítélettel irt, mely a közügyek tárgyalásához volt alkalmazva, és bámulatos szabadelvűséggel mérsékelve, mely sem önhiittségre nem támaszkodott, sem hirtelenkedés által gyalázatosá nem fajult.

Némelyek Szapolyay János ellen szigorúnak tartják, mit én az időviszonyoknak tulajdonítok. Irálya világos, ékes és nem mesterkél, nem idegenszerű, kivéve, hogy az új dolgok a század szel-
leme szerint új elnevezést kívántak. (Annales IV, 7.) — *Toldy Ferenczé*: Magas állása kedvezéséből mély és részletes tárgy-
ismerettel, fontos itélettel és oly választékos előadással tárgyalta
a magyar és szomszéd tartománybeli dolgokat, hogy, bár szélhü-
dés által gátolva azt nem simíthatta, mégis a magyar történet-
írók legjelesbikének tartatik, noha többnemű elfogultságtól nem
ment. Némelyek az ily helyeket Istvánffy első kiadóra róják.
(Az újkori magy. nemz. irod. tört. 1853. 46. és 50. l.) — *Flegler
Sándoré*: Munkája a magyar történetírás classicus műve marad
mindig. Kitűnő oldala az anyag használásában és elosztásában
nyilvánuló arányosság. A későbbi idők alig vannak bővebben tár-
gyalva, mint a korábbiak. A tartalom belső világosságának meg-
felel a nyelvi előadás. Irálya magán viseli a classicus műveltség
nyomait. Soha sem lép ki a nyugodt tárgyilagosság köréből, a
maga működéséről pedig legkevesebbet szól. Két alapelv szolgált
mértékül történeti és politikai itéletének: a Habsburg-házi fejedel-
mek iránti hűség és a római kath. egyház fentartása. Itéletei
rövidek, velősek, vaskövetkezetességűek, melyek, ha ellenszegültek
elveinek az emberek és tények, gyakran kemények. Néha egyet-
mást elhallgatott, mit tudhatott. A mily szilárd politikai meggyő-
ződése, oly forró a haza, ennek alkotmánya és függetlensége
iránti szeretete. A figyelem, melyet a nyilvános tárgyalások mene-
tére fordított, a szorgalom, melylyel az országgyűlések törvényes
formáit taglalta, mutatják, mennyire szíven feküdt, a nép érdek-
lődését törvényes jogai iránt ébren tartani. Ezen oldalról lehetne
őt magyar Liviusnak tartani. (A magyar történetírás történelme.
Fordította ifj. Szinnyey József 81—8. l.)

KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD.

ESZTERHÁZY PÁL NÁDOR VERSEL.

— Második közlemény. —

EGY ÁRTATLAN IFJUNAK PANASZA CUPIDORA.

1.

Nyisd meg én torkomat keserves sírásra
Apollo, mert imé jutok árvaságra,
Kíért, mint gelicze nem száll az zöld ágra,
Ugy szívem nem kíván jutni vígasságra.